

VIOLETTA WIERNICKA

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0001-7491-6212

MAŁŻEŃSTWA PRAWOSŁAWNE ZAWARTE W KALISKIM SOBORZE
POD WEZWANIEM ŚWIĘTYCH PIOTRA I PAWŁA W LATACH 1890-1914

W ciągu wielu dekad Kalisz był ważnym ośrodkiem prawosławia w Królestwie Polskim. Właśnie tam powstała jedna z najstarszych parafii Królestwa założona przez Greków w 1782 roku¹. W 1837 roku miasto zostało stolicą guberni i do miasta przyjechało około 100 prawosławnych urzędników. Ale dla wielu z nich pobyt nad Prosną był krótki, bo nowa gubernia przestała istnieć w 1844 roku. Jako że Kalisz był jednym z najbardziej wysuniętych na Zachód miast Imperium Rosyjskiego, w okresie międzypowstaniowym stacjonowały tam jednostki rosyjskiej armii cesarskiej: m.in. sztab Korpusu Grenadierów, 2 brygada tegoż korpusu, Łucki Pułk Grenadierów, 4. batalion Dnieprowskiego Pułku Piechoty, Wielkołucki Pułk Piechoty. Duża grupa wyznawców prawosławia pojawiła się w mieście nad Prosną oraz jego okolicach w 1851 roku, wraz ze zamianą polskiej straży granicznej na formację czysto rosyjską².

Ale rozkwit prawosławia oraz wzmoczoną rolę jego wyznawców można zaobserwować w latach 1867-1914, gdy wskutek reformy administracyjnej, która weszła w życie 1 stycznia 1867 roku, Królestwo utraciło resztki autonomii. Celem reformy była depolonizacja urzędów państwowych Królestwa. Urzędników wyznania katolickiego mieli zastąpić ich prawosławni odpowiednicy z Cesarstwa. Wyznawcy wschodniego chrześcijaństwa obligatoryjnie zajęli stanowiska gubernatorów, wicegubernatorów, naczelników powiatów, naczelników straży ziemskiej t.j. zreformowanej policji, szefów Dyrekcji Szkolnych, dyrektorów szkół. Tylko prawosławni z Cesarstwa mieli uprawnienia do nauczania języka rosyjskiego, geografii i historii Rosji. Aby zachęcić mieszkańców Imperium do przyjazdu do Królestwa, wprowadzono liczne ulgi, m.in. szybsze awanse

¹ Archiwum Parafii pw. Aleksandra Newskiego w Łodzi (dalej APANŁ), T. Malutczyk, *Parafia prawosławna św. św. Piotra i Pawła w Kaliszu*, s. 34-35; M. Mikołajczyk, *Grecka wspólnota w Kaliszu*, Kalisz 2018, s. 67-175; tenże *Greckie cerkwie w Kaliszu*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 2017, t. 17, s. 58-76; tenże, *Dmitro Szymanowski – Grek z urodzenia, Kaliszanie z wyboru*, „Polonia Maior Orientalis” 2014, T. I, s. 151-160; D. Płócienniczak, *Budynki cerkiewne Kalisza w XIX i XX wiekach*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2011, nr 12, s. 42-43; I. Barańska, *Architektura Kalisza w dobie Królestwa Kongresowego*, Kalisz 2002, s. 142-143.

² A. Kijas, *Rosjanie w Kaliszu i guberni kaliskiej na przełomie XIX XX wieku (do 1914 roku)* [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, red. K. Walczak, E. Andrysiak, Kalisz 2006, s. 70; M. Kulik, *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*, Warszawa 2019, s. 33-34, s. 82-83; K. Latawiec, *Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851-1914*, Lublin 2014, s. 49-52

zawodowe, dodatki do pensji, możliwość kształcenia dzieci na koszt państwa lub dopłaty na nie po osiągnięciu przez nich wieku 9 lat³. Ważnym elementem krajobrazu miasta byli strażnicy ziemscy – funkcjonariusze zreformowanej w 1867 roku policji. Powodem owej reformy był m.in. fakt, że w czasie powstania styczniowego policjanci Polacy sprzyjali powstańcom lub – najczęściej – reprezentowali bierną postawę wobec uczestników zrywu. Dlatego policja została formacją o „czysto rosyjskim” charakterze⁴. W Kaliszu stacjonowały też jednostki armii rosyjskiej, m.in. 15 Aleksandryjski Pułk Dragonów, który opuścił miasto w 1910, a w jego miejsce przybył 14 Małorosyjski Pułk Dragonów⁵.

W 1867 roku Kalisz ponownie został stolicą guberni, więc tam rozpoczęły urzędowanie gubernatorzy i wicegubernatorzy wyznania wschodniego, naczelnicy straży ziemskiej, urzędnicy Kaliskiego Urzędu Gubernialnego, nauczyciele, naczelnicy Kaliskiej Dyrekcji Szkolnej, komisarze ds. włościańskich. Jednak aż do wybuchu I wojny światowej prawosławni nie osiągnęli większości w instytucjach gubernialnych, powiatowych i miejskich w Kaliszu, powiecie kaliskim i guberni kaliskiej⁶. Po 1867 roku nastąpiła aktywizacja życia religijnego. W Kaliszu jako stolicy guberni wybudowano okazałą cerkiew pw. św. św. Piotra i Pawła wyświęconą 27 lipca 1877 przez arcybiskupa chełmskiego i warszawskiego Leoncjusza⁷. W 1885 roku świątynia została podniesiona do rangi Soboru (Katedry). Przy cerkwi powstały m.in. szkoła parafialna, sierociniec pw. św. Kseni, organizacje dobroczynne, klub rosyjski (*Russkoje Sobranije*). Uroczyscie obchodzono najważniejsze prawosławne święta – Święto Jordanu i Zmartwychwstanie

³ Literatura nt. reformy administracyjnej 1867 roku jest obszerna, zob. m.in. G. Smyk, *Zasady funkcjonowania rosyjskiego modelu biurokratycznego w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2009, t. 6, cz. 2, s. 407-414, tenże *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864-1915*, Lublin 2011; tenże *Likwidacja odrębności administracyjnych Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym*, „Zamojskie Studia i Materiały” 1999, z. 2; R. Malte, *Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i cesarstwo rosyjskie 1864-1915*, Warszawa 2016, s. 52-94; J. Zdrada, *Historia Polski, 1795-1914*, Warszawa 2005, s. 527-529; J. Kozłowski, *Realizacja reformy administracyjnej w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny” 1988, nr 2, s. 233-250; B. Winiarski, *Ustrój polityczny ziem polskich w XIX w.*, Poznań 1923, M. Долбилов, *Политика русского дела в Западных губерниях в 1863-1868 гг.* [w:] *Западные окраины Российской империи*, red. M. Долбилов i A. Миллер, Москва 2007, s. 207-258.

⁴ J. Kozłowski, *Straż ziemska w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, s. 519.

⁵ A. Kijas, *Rosjanie w Kaliszu...*, s. 70-71; W Kaliszu istniała też cerkiew wojskowa św. Jerzego przy ul. Łaziennej, w dawnym korpusie kadetów – Г. А. Цитович, *Храмы армии и флота*. Пятигорск 1913, s. 244. O jej architekturze zob. M. Halak, *Recepcja stylu bizantyjsko-ruskiego w Kaliszu na przykładach Cerkwi św. Jerzego oraz Banku Państwa. Kreowanie nowego wizerunku miasta po 1864 roku* [w:] *Dziedzictwo kulturowe miasta Kalisza i regionu południowej Wielkopolski*. T. 3, red. S. Kowalska, Poznań-Kalisz, 2013, s. 40-50. O losach świątyni po wycofaniu się Rosjan z Kalisza w 1914 roku i w II RP zob. P. Zubowski, *Cerkwie prawosławne Łodzi i regionu łódzkiego w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939)*, Białystok 2014, s. 45-46.

⁶ Katya Vladimirov utrzymuje, że wśród urzędników Królestwa było 23% prawosławnych. Badaczka określa system administracyjny Królestwa mianem „hybrydowego”, gdy „do najwyższej rangi rosyjskich czynowników dołączały lokalne kadry (...) była to wzajemnie opłacalna współpraca” – K. Vladimirov, *The World of Provincial Bureaucracy in late 19th and 20th Century in Russian Poland*, New York 2004, s. 51; Można prześledzić ruchy kadrowe i skład osobowy poszczególnych urzędów m. in. pod względem wyznania, dzięki „Pamiętnym książkom Kaliszskiej gubernii” zwanych „bibliami biurokracji”.

⁷ „Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” (dalej: ХВЕВ), 1/1877, s. 4; O budowie świątyni – Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Kancelaria Gubernatora Kaliskiego (dalej: KGK), sygn. 91. O funkcjonowaniu kaliskiej cerkwi pw. św. św. Piotra i Pawła – ХВЕВ 1/1878, s. 4, ХВЕВ 18/1878, s. 2, ХВЕВ 12/1882 s. 12, ХВЕВ 4/1882 s. 58, ХВЕВ 21/1883 s. 395, „Варшавский Епархиальный Листок” (dale: ВЕЛ) 12/1906, s. 102-103, APŁ, KGK, sygn. 8915.

Pańskie; ważnymi wydarzeniami w życiu społeczności były wizyty kolejnych ordynariuszy diecezji chełmsko-warszawskiej.

Dowodem na rozwój prawosławnej społeczności Kalisza jest znaczny wzrost liczby mieszkańców tego wyznania. W 1879 było 93 stałych mieszkańców wyznania wschodniego – większość prawosławnej populacji stanowili mieszkańcy niestali, którzy nie zdecydowali się na wpisanie się do ksiąg ludności stałej m. Kalisza; ta liczba nie obejmowała wojskowych i policjantów. W 1882 odnotowano 1351 prawosławnych, co stanowiło 7,3 % populacji miasta. W 1909 roku – 5112 osób tego wyznania (10,94 % mieszkańców). W przededniu wybuchu I wojny światowej prawosławni stanowili 15-17% ogółu populacji, choć byli to przeważnie mieszkańcy niestali wpisani do ksiąg ludności stałej innych guberni Cesarstwa⁸.

W ostatnich dekadach ukazało się szereg publikacji nt. kaliskiego prawosławia, choć zdecydowana większość prac jest poświęcona innym zagadnieniom, a losy prawosławnej społeczności lub cerkwi św. św. Piotra i Pawła są ujmowane jako integralna część tego czy innego tematu⁹. Funkcjonowaniu cerkwi i wspólnoty prawosławnej poświęcono zaledwie kilka pozycji. Jedyną próbę charakterystyki tej społeczności podjął Artur Kijas, który wyszczególnił najznakomitszych obywateli i przedstawił krótką charakterystykę głównych grup społecznych i zawodowych¹⁰.

Dlatego dana publikacja pozwoli zapoznać się ze strukturą społeczną i zawodową mieszkańców Kalisza, powiatu kaliskiego i kilku ościennych, o zawieranych przez nich związkach małżeńskich, wieku, pochodzeniu, sytuacji rodzinnej i zawodzie. Wykorzystano do tego *Księgi badań przedślubnych*. Czym zatem były badania przedślubne? Otóż przed udzieleniem ślubu prawosławny duchowny sprawdzał, czy narzeczeni spełniają wymogi prawne niezbędne do zawarcia związku małżeńskiego: czy są ochrzczeni i pełnoletni, czy znajdują się w pełni władz umysłowych, czy pobierają się z własnej i nieprzymuszonej woli, czy nie ma między nimi pokrewieństwa, czy są oni stanu wolnego (ewentualnie wdowami/wdowcami czy rozwiedzionymi). W przypadku pań młodych, które wstępowały w związek małżeński po raz pierwszy, wymagana była zgoda rodziców/rodzica/opiekunów. Mężczyźni znajdujący się na służbie państwowej

⁸ J. Raszevska, *Rozwój zaludnienia miasta Kalisza w latach 1793-1939*, „Rocznik Kaliski” 1969, T. II, s. 50-52; J. Jańczak, *Stosunki ludnościowe* [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Kalisz 1977, s. 332-337.

⁹ S. Przygodzki, *Mniejszości religijne i narodowe w Kaliszu w XIX w.* [w:] *Kalisz 18,5. Wybrane problemy z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej, Kalisz, 19 października 2010*, red. D. Wanka i T. Krokos, Kalisz 2010, s. 93-108; A. Górak, K. Latawiec, J. Kozłowski, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867-1918)*, Lublin 2015; Ł. Chimiak, *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Warszawa 1999; tenże *Gubernator kaliski Michaił Daragan. Dzieje rosyjskiego urzędnika na zachodnich rubieżach Imperium Romanowych* [w:] *Między irredentą a kolaboracją: ugoda, lojalizm i legalizm. „Dusza urzędnika” – ludzie i ich kariery*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015, s. 111-122; A. Górak, K. Latawiec, *Gubernatorowie i wicegubernatorowie w Królestwie Polskim po 1867 roku* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom V, część II, red. A. Górak, A. Gaca, Z. Nawojski i K. Latawiec, Wrocław 2013, s. 523-556; A. Tomaszewicz, *Dobroczynność w guberni kaliskiej 1864-1914*, Łódź 2010, s. 192-197; K. Latawiec, *Rosyjska straż graniczna...*; Zubowski P., *Cerkwie prawosławne...*, s. 15-16; P. Cynalewska-Kuczma, *Architektura cerkiewna Królestwa Polskiego narzędziem integracji z Imperium Rosyjskim*, Poznań 2004, s. 94; M. Kaszyński, *Rybnikowowie – wielkopolskie dzieje rodziny*, „Polonia Maior Orientalis”, 2016, T. III, s. 37-49; A. Górak, *Potomkowie starszyny kozackiej wśród gubernatorów i wicegubernatorów guberni Królestwa Polskiego. Drogi awansu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 143”, 2016, z. 2, s. 371-379; V. Wiernicka, *Ród srebrnej Natalii*. „Sami o Sobie” dodatek do „Przeglądu Prawosławnego” 2014, nr 9, s. 45-48; P. Sobolewski, *Sekrety Kalisza*, Łódź 2017, s. 102-105; S. Małyško, *Zabytkowe ementarze przy rogatce w Kaliszu*, Kalisz 2003

¹⁰ D. Płocienniczak, *Budynki cerkiewne Kalisza...*, s. 40-61; A. Kunikowska, *The Orthodox Churches (the Old and the New) of the Holy Apostles Peter and Paul in Kalisz*, „Ikonothea” 2017, nr 27, s. 109-131; S. Romańczuk, *230-lecie parafii i 75-lecie cerkwi świętych apostołów Piotra i Pawła w Kaliszu*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2004, nr 9, s. 10; A. Kijas, *Rosjanie w Kaliszu...*, s. 70-79.

byli zobowiązani do uzyskania zgody na ślub ze strony swoich zwierzchników. Jeśli jeden z małżonków był innowiercą/innowierczynią, to musiał podpisać zobowiązanie do wychowania dzieci w wierze prawosławnej. Prawdziwość dostarczonych przez przyszłych małżonków danych potwierdzali tzw. poręczyciele – po dwie osoby ze strony pana młodego i panny młodej.

W archiwum parafii św. A. Newskiego w Łodzi zachowały się dwie *Księgi badań przedślubnych*. Skrajne daty pierwszej z nich to 14 stycznia 1890 r i 15 września 1908 r., a drugiej – 21 września 1908-2 listopada 1916. Miejszem ich przechowywania stała się Łódź, bo po odzyskaniu niepodległości kaliska parafia straciła etatowość i otrzymała status filialnej dla łódzkiego Soboru pw. św. A. Newskiego¹¹. Dlatego w łódzkim archiwum parafialnym znajdują się dokumenty kaliskiej cerkwi. Zdecydowaliśmy się na zbadanie *Ksiąg badań przedślubnych* z dwóch powodów. Po pierwsze, wskutek różnych zawirowań dziejowych w wielu parafiach prawosławnych, nie zachowały się *Księgi badań przedślubnych*, więc fakt posiadania tych dokumentów przez Archiwum parafii pw. św. Aleksandra Newskiego w Łodzi jest wart odnotowania¹². Po drugie, badania przedślubne dostarczają więcej informacji na temat wstępujących w związek małżeński niż akty stanu cywilnego. W aktach zawarcia małżeństwa w przypadku mężczyzny podawano imię, nazwisko oraz imię obojczyckie, zawód, wiek, wyznanie, stan cywilny (mógł być kawalerem, wdowcem lub rozwodnikiem, choć to ostatnie było rzadkością) i które to małżeństwo. Jeśli chodzi o narzeczoną to zapis zawierał imię, nazwisko oraz imię obojczyckie, wyznanie, wiek, stan cywilny, wykonywany zawód (rzadkość w przypadku kobiet) i które to małżeństwo. W przypadku badań przedślubnych można dowiedzieć się, czy wstępująca w związek małżeński osoba mieszka w Kaliszu lub sąsiednich powiatach na stałe czy czasowo, a jeśli tymczasowo, to gdzie jest jej/jego stałe miejsce zamieszkania. Podczas gdy w akcie małżeństwa podawany jest jedynie zawód pana młodego, w badaniach przedślubnych określa się miejsce jego zamieszkania, np. Piotr Cyodik był podoficerem Zarządu Żandarmerii powiatów łęczyckiego i kolskiego i mieszkał w Łęczycy¹³.

Badania przedślubne ukazują także pochodzenie społeczne rodziców narzeczonych, tożsamość i stanowisko urzędnika państwowego udzielającego zgodę na małżeństwo, a także urząd wydający zaświadczenie o stanie cywilnym narzeczonego/narzeczonej. *Księgi badań przedślubnych* zawierają informacje o sytuacjach wyjątkowych. Jeśli w związek małżeński planowała wstąpić osierocona dziewczyna, kto udzielał zgody na ślub? Tak we wrześniu 1897 zamierzała wyjść za mąż „wychowanka St. Petersburgskiego Cesarskiego sierocińca” Anna Aleksandrowska, lat 23. Zezwolenia na wstąpienie w związek małżeński udzielił „Zarząd St. Petersburgskiego Cesarskiego sierocińca”¹⁴. Często badania przedślubne zawierały informację o rodzicach wstępujących w związek małżeński. Zawsze wpisywano nazwisko i stanowisko osoby udzielającej zezwolenia na ślub znajdującemu się na służbie państwowej mężczyźnie. Można więc stwierdzić, że te

¹¹ APANŁ, Wykaz Kleru Djecezzji Warszawsko-Chelmskiej cerkwi Św. Aleksandra Newskiego miasta Łodzi dekanatu Warszawskiego powiatu Łódzkiego województwa Łódzkiego sporządzony w 1928 roku, nlb

¹² Nie notujemy *Ksiąg badań przedślubnych* w archiwach wielu parafii, m. in. Wszystkich Świętych w Piotrkowie Trybunalskim, Częstochowskiej Ikony Matki Bożej w Częstochowie, Wiery, Łuby, Nadziei i matki ich Zofii w Sosnowcu, św. Mikołaja w Kielcach.

¹³ Обыск брачный (dalej: О6) Nr 14/1892 z 25.05.1892 r.

¹⁴ О6 Nr 10/1897 z 05.09.1897 r.

dokumenty mają podwójny cel: pozwalają na analizę małżeństw zawieranych w kaliskiej świątyni oraz zobrazowanie życia prywatnego i rodzinnego wiernych¹⁵.

Granice parafii św. św. Piotra i Pawła nie pokrywały się z granicami miasta czy guberni. Gubernia kaliska składała się z powiatów: kaliskiego, kolskiego, konińskiego, łęczyckiego, słupeckiego, tureckiego, wieluńskiego. W Słupcy znajdowała się cerkiew celna św. Mikołaja, a w Wieluniu – pw. Wprowadzenia Bogarodzicy do Świątyni, więc wierni z tych powiatów nie należeli do kaliskiej parafii. Mogli oni jednak brać ślub w Soborze św. św. Piotra i Pawła w przypadku, gdy ich wybranek/wybranka byli parafianami Soboru pw. św. św. Piotra i Pawła. Od 1867 roku parafianami kaliskiej świątyni byli mieszkańcy Koła i powiatu kolskiego. W 1890 roku w budynku urzędu powiatowego w Kole urządzono cerkiew domową pw. św. Elżbiety, ale wówczas nie stanowiła ona samodzielnej parafii, lecz podlegała Soborowi pw. św. św. Piotra i Pawła i była obsługiwana przez tamtejszych duchownych, którzy dojeżdżali do Koła raz lub dwa w miesiącu. W 1896 roku cerkiew św. Elżbiety została świątynią parafialną. Przed tą datą wśród wstępujących w związek małżeński w Kaliszu byli m.in. młodszy strażnik ziemski m. Koła Roman Natarow i mieszkanka m. Koła, córka podoficera rezerwy Maria Lapina, a także naczelnik kolskiego urzędu pocztowego Aleksiej Sosnowski, córka naczelnika powiatu kolskiego Olga Jakowlewa, młodszy strażnik ziemski powiatu kolskiego Wasilij Sawras¹⁶.

Parafianami Soboru św. św. Piotra i Pawła byli także mieszkańcy Konina i powiatu konińskiego, gdzie istniała cerkiew domowa 13 (5) Kargopolskiego Pułku Dragonów. Samodzielną parafię ustanowiono tam dopiero 1 listopada 1910 roku, więc w stolicy guberni zawarli związek małżeński m.in. sztabsrotmistrz 13. (5) Kargopolskiego Pułku Dragonów Władimir Kuriłko, szeregowy rezerwy tejeż jednostki Simeon M(?)nikow, felczer tegoż pułku Nikołaj Zwieriew. Kaliska parafia obejmowała swoim zasięgiem także Sieradz i powiat sieradzki. W mieście znajdowała się jedynie świątynia domowa. Samodzielna parafia pw. św. Serafina pojawiła się w mieście dopiero w 1912 roku, wraz z budową wolnostojącej cerkwi. Przed tą datą wyznawcy wschodniego chrześcijaństwa musieli jeździć do stolicy guberni, gdy chcieli ochrzcić dziecko, wziąć ślub czy dać na zapowiedzi. W soborze pobrali się m.in. mieszczanin m. Zduńskiej Woli Timofiej Kałuża vel Kałużewski, pomocnik naczelnika sieradzkiego więzienia Aleksander Piłatowski, młodszy strażnicy ziemscy powiatu sieradzkiego Georgij Kiger i Kosma Janowski vel Korniejew-Jefimow, Siergiej Gorżewski – mieszczanin osady Złoczew i urzędnik ds. pisma kaliskiego urzędu powiatowego¹⁷.

¹⁵ O życiu rodzinnym i prywatnym Rosjan w Królestwie Polskim zob. m.in. Łatawiec K., *Rodzina i życie rodzinne Rosjan w Królestwie Polskim między powstaniem styczniowym a I wojną światową*, „Przegląd Historyczny” 2012, t. CIII, z. 4, s. 799-826; tenże *Rosyjska straż graniczna...*, s. 418-474; D. Bzura, *Małżeństwa osób wyznania prawosławnego z osobami innych wyznań w świetle akt cerkwi łomżyńskich z lat 1852-1915* [w:] *Rosjanie na północno-wschodnim Mazowszu w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku: studia i materiały*, red. M. Gnatowski, Łomża 2009, V. Wiernicka, *Rosjanie w Polsce*, Warszawa 2015, s. 365-410; B. Drozdowska, *Życie rodzinne i towarzyskie Rosjan w Królestwie Polskim w latach 1864-1894* [w:] *Unifikacja za wszelką cenę. Sprawy polskie w polityce rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. A. Szwarc i P. Wieczorkiewicz, Warszawa 2002, s. 115-136; P. Wysocki, *Rosjanie w miastach guberni warszawskiej w latach 1864-1915*, Białystok 2020, s. 389-443.

¹⁶ M. Bandurka, *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiedzkich*, „Rocznik Kaliski” 1976, t. IX, s. 196-200; A. Kijas, *Rosjanie w Kaliszu...*, s. 74; K. Łatawiec, *Rosyjska straż graniczna...*, s. 370-371; s. 375-376; APŁ, KGK, sygn. 383; XBEB, 1/1896, s. 4; O6 Nr 12/1892 z 26.04.1892 r., O6 Nr 13/1892 z 26.04.1892 r., O6 Nr 10/1894 z 06.06.1894 r., O6 Nr 19/1894 z 26.09.1894 r.

¹⁷ W. Smorodinow, *Moja służba w Warszawskim Okręgu Naukowym i zdarzenia ze szkolnego życia: wspomnienia pedagoga*. Kielce 2003, s. 22; K. Płachciński, *Koniński fragment dziejów 13*

Choć Turek był stolicą powiatu, tam nigdy nie było nawet domowej cerkwi. W latach 1890-1914 w Kaliszu pobrali się m.in. starszy pomocnik nadzorcy I okręgu kalisko-piotrkowskiego Zarządu Akcyzy Władimir Fibich, urzędnik ds. pisma w tureckim sądzie gminnym Konstantin Pantelejmonow zamieszkały we wsi Pęczniew powiatu tureckiego, włościanin Aleksander Popow z osady Pęczniew powiatu tureckiego. Notujemy także dużą liczbę mieszkańców Łęczycy i powiatu łęczyckiego, choć w mieście od 1 stycznia 1895 roku w mieście istniała cerkiew p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy i samodzielna parafia¹⁸.

W 1891 roku zawarto 21 małżeństw, w 1891 – 14, 1892 – 21, 1893 – 17, 1894 – 26, 1895 – 20, 1896 – 19, 1897 – 12, 1898 – 11, 1899 – 14, 1900 – 15, 1901 – 12, 1902 – 16, 1903 – 14, 1904 – 16, 1905 – 21, 1906 – 12, 1907 – 26, 1908 – 17, 1909 – 19, 1910 – 27, 1911 – 22, 1912 – 31, 1913 – 29, 1914 – 8 (przed I wojną światową). Po roku 1896 notujemy spadek liczby związków spowodowany tym, że w Kole powstała samodzielna parafia św. Elżbiety. Od roku 1904 można zaobserwować wzrost liczby ślubów, co można tłumaczyć stopniowym zwiększaniem się prawosławnej populacji.

Większość mężczyzn była związana z pracą na rzecz państwa, choć część z nich pozostawała w stanie spoczynku. Tak w 1890 tylko 3 z 20 prawosławnych narzeczonych nie było związanych ze służbą państwową, w 1892 ten stosunek wyniósł 3 z 21, w 1899 r., wszyscy mężczyźni – a było ich 12 – znajdowali się na służbie państwowej (wprawdzie zawarto 14 małżeństw, ale w 1 przypadku pan młody pochodził z Baku, a drugi był ewangelikiem), w 1903 – 8 na 13 (zawarto 14 małżeństw, 1 narzeczony był katolikiem), w 1907 – 6 na 25 (małżeństw było 27, przy czym jeden mężczyzna mieszkał w Petersburgu, a drugi był ewangelikiem), w 1912 – 19 na 30 (udzielono 31 ślubów, 1 mężczyzna był ewangelikiem). Także część pań to córki ojców będących na służbie państwowej: Wiera Głazatowa, „córka pułkownika rezerwy”¹⁹, „młodszego strażnika ziemskiego sieradzkiej drużyny powiatowej Wsiewołoda Tabachowicza córka Maria Tabachowicz”²⁰, Jewgienija Michajłowska, „córka sędziego pokoju m. Kalisza Wasilija Michajłowicza Michajłowskiego”²¹, Lubow Grigorjewa, „córka nauczyciela szkoły realnej m. Kalisza Ilji Iwanowicza Grigorjewa”²².

Jako że gubernia kaliska była terenem przygranicznym, mieściły się tam instytucje związane z ochroną granicy państwowej i urzędy celne. Dlatego wśród wstępujących w związki małżeńskie było wielu mężczyzn związanych z tą sferą działalności zawodowej: oberoficer ds. poruczeń przy sztabie Kaliskiej Brygady Straży Granicznej (dalej BSG) sztabsrotmistrz Georgij Strienkowski, sekretarz Urzędu Celnego w Szczypiornie radca tytularny Fiodor Dzano, starszy wachmistrz IV oddziału Kaliskiej BSG Aleksiej Jakowlewicz Rulewicz, kontroler Urzędu Celnego w Wieruszowie szeregowy rezerwy Wieluńskiej BSG Symeon Wiertielecki, urzędnik kancelaryjny podgrabowskiego przejścia granicznego Władimir Tomaszewski. Wśród pań młodych notujemy córki funkcjo-

(5) *Kargopolskiego Pułku Dragonów*. „Polonia Maior Orientalis” 2016, t. 3, s. 13-23; APŁ, RGK, WA, sygn. 5458; APŁ, KGK, sygn. 1014; BEJ nr 13/1906, s. 110; BEJ, 21/1908, s. 173; O6 Nr 11/1891 z 15.04.1891 r., O6 Nr 25/1894 z 04.09.1894 r., O6 Nr 6/1894 z 02.05.1894 r., O6 Nr 6/1907 z 02.02.1907 r., O6 Nr 5/1906 z 22.05.1906 r., O6 Nr 6/1904 z 18.04.1904 r.

¹⁸ O6 Nr 1/1898 z 28.01.1898 r., O6 Nr 6/1906 z 09.07.1906 r., O6 Nr 12/1906 z 08.11.1906 r.; APŁ, Rząd Gubernialny Kaliski (dalej RGK), Wydział Administracyjny (dalej WA), sygn. 2807.

¹⁹ O6 Nr 8/1912 z 06.04.1912 r.

²⁰ O6 Nr 3/1891 z 27.01.1891 r.

²¹ O6 Nr 10/1905 z 10.06.1905 r.

²² O6 Nr 11/1905 z 01.07.1905 r.

nariuszy celnych i granicznych: Sofia Jurgens, córka pracownika Urzędu Celnego w Szczypiornie, córka pracownika Urzędu Celnego w Szczypiornie Zinaida Bołotowa, córka kontrolera Urzędu Celnego w Szczypiornie Maria Siwokoń²³.

W Kaliszu i miastach powiatowych guberni osiedlali się także szeregowi i podoficerowie rezerwy, którzy pełnili służbę m.in. w 15 Aleksandryjskim Pułku Dragonów, Wieluńskiej i Kaliskiej BSG. Rodziny założyli m.in. szeregowy rezerwy Roman Iwanow (nie wskazano nazwy jednostki), „szeregowy strażnik Wieluńskiej BSG Jakow Czurilow, podoficer rezerwy Kaliskiej BSG Wasilij Edelman, szeregowy strażnik Kaliskiej BSG Siemion Rubań, szeregowi 15 Aleksandryjskim Pułku Dragonów Diomid Koszak, Simieon Mał(?)nikow i Timofiej Wasilczuk oraz Anfim Borisow, starszy podoficer Wołyńskiego Pułku Lejbgwardii²⁴.

Kalisz i miasta powiatowe były siedzibami zarządów żandarmerii. W 1891 roku założyli rodziny: mieszkający w Wieluniu Naczelnik Zarządu Żandarmerii powiatów wieluńskiego i sieradzkiego rotmistrz Piotr Aleksandrow, mieszkający w Kaliszu podoficer kaliskiego oddziału warszawskiego zarządu żandarmerii warszawskich dróg żelaznych Władimir Kłybin, mieszkający w Kaliszu podoficer Zarządu Żandarmerii powiatów konińskiego, kaliskiego i słupeckiego Dawid Jacuk, mieszkający w Kaliszu podoficer Zarządu Żandarmerii powiatów kaliskiego, kaliskiego i słupeckiego Iwan Zubkow, podoficer żandarmerii powiatów kaliskiego, konińskiego i słupeckiego Nikołaj Dziubinski²⁵. W związek małżeński wstąpili oficerowie ze stacjonujących w Królestwie Polskim jednostek: sztabkapitan 3 pułku strzelców Zacharij Łysak, podpraporszczyk 3 pułku strzelców Fiodor Iwanienko, porucznik rezerwy Klastyckiego Pułku Huzarów szlachcic Nikołaj Kossman, podporucznik 37 Jekaterynburskiego Pułku Piechoty Dmitrij Złaczewski, podpułkownik 183 Pułtuskiego Rezerwowego Pułku Piechoty Jakow Sinicyn. W jednostkach wojskowych pracowali także cywile: felczer 13 Kargopolskiego Pułku Dragonów sekretarz gubernialny Nikołaj Zwieriew, młodszy lekarz tegoż pułku Michaił Skworcow²⁶. Notujemy całego szeregu urzędników rządowych: pomocnika naczelnika sieradzkiego więzienia Aleksandra Piłatowskiego, urzędnika ds. pisma więzienia w Kaliszu Simieona Łukaszuka, urzędnika ds. pisma gminnego sądu powiatu tureckiego Konstantina Pantielejmonowa, urzędnika kancelaryjnego kaliskiego oddziału Rosyjskiego Banku Państwa Dmitrja Aleksiejewa, śledczego Kaliskiego Okręgowego Sądu Iosifa Połonieckiego, kancelistę Kaliskiego Urzędu Gubernialnego Tichona Botana, kancelistę sieradzkiego urzędu powiatowego Siergieja Gorżewskiego, urzędnika kaliskiego urzędu pocztowo-telegraficznego Aleksandra Zwieriewa, kancelastę kaliskiej izby skarbowej Michaiła Jemielijanowicza²⁷.

²³ O6 Nr 16/1910 z 18.07.1910 r., O6 Nr 3/1893 z 27.01.1893 r., O6 Nr 4/1893 z 27.01.1893 r., O6 Nr 3/1902 z 27.01.1902 r., O6 Nr 15/1908 z 24.10.1908 r., O6 Nr 5/1910 z 14.01.1910 r., O6 Nr 13/1894 z 24.07.1894 r., O6 Nr 19/1905 z 03.10.1905 r.

²⁴ O6 Nr 10/1893 z 19.05.1893 r., O6 Nr 17/1893 z 16.10.1893 r., O6 Nr 4/1894 z 13.02.1894 r., O6 Nr 4/1903 z 26.01.1903 r., O6 Nr 4/1908 z 10.02.1908 r., O6 Nr 5/1894 z 01.05.1894 r., O6 Nr 5/1895 z 17.05.1895 r., O6 Nr 15/1905 z 04.09.1905 r.

²⁵ O6 Nr 8/1891 z 02.06.1891 r., O6 Nr 14/1892 z 25.05.1892 r., O6 Nr 6/1912 z 21.01.1912 r., O6 Nr 10/1912 z 29.04.1912 r., O6 Nr 3/1910 z 17.01.1910 r., O6 Nr 16/1896 z 01.0.1896 r.

²⁶ O6 Nr 6/1909 z 11.04.1909 r., O6 Nr 6/1910 z 15.04.1910 r., O6 Nr 25/1894 z 04.09.1894 r., O6 Nr 26/1894 z 13.11.1894 r., O6 Nr 6/1896 z 08.07.1896 r., O6 Nr 6/1898 z 05.07.1898 r., O6 Nr 9/1903 z 09.10.1894 r.

²⁷ O6 Nr 13/1891 z 27.09.1891 r., O6 Nr 20/1894 z 27.09.1891 r., O6 Nr 8/1913 z 03.06.1913 r., O6 Nr 17/1912 z 06.07.1912 r., O6 Nr 25/1912 z 12.09.1912 r., O6 Nr 26/1912 z 16.09.1912 r., O6 Nr 5/1906 z 22.05.1906 r., O6 Nr 11/1908 z 09.07.1908 r., O6 Nr 5/1890 z 02.02.1890 r.

W związku małżeńskie wstępowali pedagodzy: nauczyciel Kaliskiego Gimnazjum Męskiego Michał Kozłowski, dama klasowa Gimnazjum Żeńskiego w Kaliszu Olga Wysocka, nauczycielka tegoż gimnazjum Anfisa Chromych, nauczycielka VI Kaliskiej jednoklasowej szkoły początkowej Olga Łomonosowa, nauczyciel kaliskiej miejskiej szkoły początkowej Władimir Iwanow, nauczycielka II-j słupeckiej szkoły miejskiej Aleksandra Lubińska, nauczycielka szkoły początkowej we wsi Pamięcin powiatu kaliskiego Jelena Prociuk, nauczyciel szkoły początkowej we wsi Szymanowice pow. słupeckiego Wasilij Osipow²⁸.

Dużą grupę wiernych stanowili strażnicy ziemscy: młodszy strażnik ziemski dzielnicy zduńskowolskiej powiatu sieradzkiego Jakow Jaremczuk, młodszy strażnik ziemski powiatu kaliskiego Andriej Kirpus, młodszy strażnik ziemski powiatu tureckiego Gordiej Dowgieluk. Funkcjonariusze tej formacji rekrutowali się z szeregowych i podoficerów rosyjskich jednostek wojskowych i straży granicznej. Młodszy strażnik ziemski z powiatu sieradzkiego Gawriił Kniaziew odbywał służbę w stacjonującej w Sieradzu 10 Brygadzie Artylerii Konnej, młodszy strażnik ziemski powiatu kaliskiego Fiodor Buzajew był podoficerem Kaliskiej BSG, młodszy strażnik ziemski powiatu łęczyckiego Iwan Iljin – podoficerem 39 Tomskiego Pułku Piechoty. Strażnicy często znajdowali przyszłe żony we własnym środowisku: młodszy strażnik ziemski m. Kalisza Iwan Korszan ożenił się z córką starszego strażnika ziemskiego powiatu kaliskiego Olgą Juszczuk, młodszy strażnik ziemski powiatu kolskiego Roman Natarow – z córką podoficera rezerwy Marią Lapiną, młodszy strażnik ziemski z powiatu kaliskiego Klimientij Makułow – z mieszkającą tamże córką starszego strażnika ziemskiego Wierą Tołstosłucką. Nierzadko funkcjonariusze „dziedziczyli” wdowy po swoich zmarłych kolegach: młodszy strażnik ziemski m. Sieradza Makarij Stadniczuk ożenił się z wdową po strażniku ziemskim powiatu sieradzkiego Marią Sielezniewą, młodszy strażnik ziemski m. Kalisza Fiodor Wasiluk – z wdową po byłym strażniku ziemskim m. Zduńska Wola Julianną Szyszową²⁹.

Także przedstawiciele prawosławnej elity najczęściej zawierali małżeństwa w obrębie własnej klasy społecznej. Żoną Naczelnika Zarządu Żandarmerii powiatów wieluńskiego i sieradzkiego rotmistrza Piotra Stiefanowicza Aleksandrowa została Olga Podwierbnaja, córka Naczelnika Kaliskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii Władimira Podwierbnaja, zaś porucznik straży granicznej z guberni suwalskiej poślubił Eugenię Kekuatowę, córkę dowódcy 3-go oddziału Kaliskiej BSG. Córka podpułkownika rezerwy Maria Sierdiukowa z Kalisza wyszła za mąż za kapitana 7 pułku strzelców Nikołaja Nikandrowa odbywającego służbę w Częstochowie. Zarządca Kancelarii gubernatora kaliskiego Ilja Ziemienko ożenił się z córką naczelnika Kaliskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii Anną Podwierbną, śledczy z powiatu kaliskiego Siergiej Staniukowicz – z córką członka Kaliskiego Sądu Okręgowego Wierą Kapaspiraki, adiutant Kaliskiej BSG sztabs-rotmistrz Leonid Muratow – z Jelizawietą, córka naczelnika powiatu kaliskiego Piotra Snaksariowa, syn naczelnika powiatu sieradzkiego i oficer zapasowy straży ziemskiej guberni

²⁸ O6 Nr 13/1891 z 27.09.1891 r., O6 Nr 16/1892 z 05.07.1892 r., O6 Nr 18/1892 z 19.06.1910 r., O6 Nr 19/1912 z 25.07.1912 r., O6 Nr 24/1907 z 28.10.1907 r., O6 Nr 13/1890 z 24.09.1890 r., O6 Nr 3/1911 z 06.02.1911 r. O kaliskich szkołach w latach 1867-1914 zob. m.in. D. Wańka, *Świat kaliskiej książki pod zaborem rosyjskim (1815-1914)*, Kalisz 2002, s. 28-30, J. Wadowska, *Szkołnictwo i oświata w Kaliszu (okres 1864-1914)* [w:] *Dzieje Kalisza*, red. Wł. Rusiński, Kalisz 1977, s. 438-451

²⁹ O6 Nr 4/1898 z 17.05.1898 r., O6 Nr 17/1890 z 22.09.1890 r., O6 Nr 9/1906 z 17.09.1906 r., O6 Nr 10/1906 z 15.10.1906 r., O6 Nr 3/1890 z 28.01.1890 r., O6 Nr 15/1890 z 14.10.1890 r., O6 Nr 15/1892 z 25.05.1892 r., O6 Nr 17/1893 z 14.10.1893 r., O6 Nr 7/1894 z 11.05.1894 r., O6 Nr 10/1894 z 06.07.1894, O6 Nr 26/1910 z 31.10.1910 r., O6 Nr 8/19104 z 16.05.1910 r.

kaliskiej sztabskapitan Aleksander Kowalewski – z córką sędziego pokoju m. Kalisza Jewgieniją Michajłowską³⁰.

Zazwyczaj znajdowano małżonków w tej samej miejscowości lub na terenie Królestwa. Zdarzały się wyjątki: starszy etatowy kontroler Kalisko-Piotrkowskiego Zarządu Akcyzy Władimir Rembieliński z Łęczycy znalazł żonę Neonilę Jeżowę w m. Sterlitmak, guberni ufimskiej. Córka pracownika Urzędu Celnego w Szczypiornie Sofia Jurgens poślubiła Sawwę Strzemaszewskiego z Penzy, córka archiwisty Kaliskiej izby skarbowej Ludmiła Iljina – Dmitrija Strojewa, sztabskapitana 113 Staroruskiego Pułku Piechoty pełniącego służbę w guberni kowelskiej, córka starszego pomocnika nadzorcy I okręgu Kalisko-Piotrkowskiego Zarządu Akcyzy Maria Czechowicz – Iwana Kolesnikowa z guberni bakińskiej, również pracownika tamtejszego urzędu celnego, córka sędziego pokoju m. Kalisza Ksenia Michajłowska – mieszkającego w Petersburgu porucznika Waczesława Czerwinkę, słuchacza Petersburskiej Inżynierskiej Akademii. Sekretarz urzędu celnego w Szczypiornie spotkał żonę aż w Odessie (została nią mieszkanka tego miasta Anna Smirnowa vel Płakunowa³¹).

Odnotaliśmy też małżeństwa z poddanymi innych państw, głównie z obywatelami Prus. Mieszkający w Kaliszu kupiec z m. Homla Nikołaj Pietroczenko poślubił obywatelkę Prus Mariannę Ludwikę Staniszewską, pracownik klonowskiego nadleśnictwa Nikołaj Podolski – Emmę-Emilię-Karolinę Krauze obywatelkę Prus. Prawosławny pruski poddany Władimir Szulc poślubił Teodorę Waszkiewicz, katoliczkę z powiatu tureckiego. W Kaliszu pobrało się 2 niemieckich poddanych: mieszkająca w Erfurcie ewangeliczka Małgorzata Sidonia Frida Muller i prawosławny z Lipska – artysta malarz i pianista Anatolij von Rossen³².

W ciągu 24 lat odnotowaliśmy tylko jednego rozwodnika – mieszkającego w Wieluniu Naczelnik Zarządu Żandarmerii powiatów wieluńskiego i sieradzkiego rotmistrz Piotr Aleksandrow. Kolejnym wyjątkiem na tle urzędników państwowych byli artyści – Michaił Tatuszenko, artysta prywatnych teatrów z Warszawy, i Jewgienija Bielaja artystka prywatnych teatrów, mieszkanka Kalisza³³.

Bardzo częste były związki mieszane – pomiędzy prawosławnymi i katolikami bądź ewangelikami. W 1836 roku wprowadzono ustawę o małżeństwie, zgodnie z którą, w związku mieszanym, gdy jeden z małżonków był wyznania prawosławnego, ślubu miał udzielić prawosławny duchowny, a „wszystkie dzieci spłodzone w tych małżeństwach powinny być wychowane w religii grecko-rosyjskiej”³⁴. Ciekawostką jest, że ta ustawa

³⁰ O6 Nr 8/1891 z 02.06.1891 r., O6 Nr 12/1892 z 26.04.1892 r., O6 Nr 20/1892 z 28.10.1892 r., O6 Nr 1/1893 z 10.01.1893 r., O6 Nr 3/1895 z 30.04.1895 r., O6 Nr 3/1896 z 20.01.1896 r., O6 Nr 5/1896 z 23.01.1896 r., O6 Nr 12/1901 z 05.09.1901 r., O6Nr 10/1905 z 10.06.1905 r., O6 Nr 17/1912 z 06.07.1912 r., O6 Nr 2/1906 z 03.03.1906 r., O6 Nr 26/1907 z 31.10.1907 r.

³¹ O6 Nr 17/1892 z 12.07.1892 r., O6 Nr 3/1902 z 27.01.1902 r., O6 Nr 8/1899z 11.07.1899 r., O6 Nr 23/1907 z 29.08.1907 r., O6 Nr 16/1910 z 28.07.1910 r.

³² O6 Nr 17/1910 z 18.08.1910 r., O6 Nr 7/1909 z 08.05.1909 r., O6 Nr 11/1909 z 12.07.1909 r., O6 Nr 21/1890 z 11.11.1890 r., O6 Nr 7/1909 z 08.05.1909 r., O6 Nr 11/1909 z 12.07.1909 r., O6 Nr 2/1901 z 22.01.1901 r., O6 Nr 2/1902 z 20.01.1902 r.

³³ O6 Nr 8/1891 z 02.06.1891 r., O6 Nr 3/1904 05.04.1904. Brak rozwodników jest łatwo wytłumaczalny. W ówczesnej Rosji otrzymanie rozwodu było niezwykle trudne. Powodem rozwiązania małżeństwa nie mogła być przemoc fizyczna lub psychiczna wobec partnera. Wystarczającą przyczyną do unieważnienia małżeństwa była choroba psychiczna, zdrada lub kilkuletnia nieobecność jednego z małżonków – zob. B. Drozdowska, *Życie...*, s. 121-123.

³⁴ *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. Prawo o małżeństwie*. Warszawa, 1919, s. 148.

obowiązywała aż do 1946 roku. Jeszcze przed zawarciem mieszanego związku, w trakcie gromadzenia wymaganych do ślubu dokumentów, nieprawosławny małżonek był zobowiązany do złożenia pisemnego oświadczenia, że zrodzone z tego małżeństwa dzieci zostaną ochrzczone w cerkwi i będą wychowywane w duchu prawosławia. Niestosowanie się do tej ustawy skutkowało surowymi karami. Rodzice, którzy ochrzcili dziecko w kościele katolickim, a nie w cerkwi, mogli zostać skazani na 1 lub 2 lata więzienia. W ciągu 24 lat odnotowaliśmy tylko 1 przypadek, gdy osoba nieprawosławna nie zgodziła się podpisać takiego zobowiązania. Był to obywatel duński Adolf-Wilhelm-Aleksander M (?)³⁵.

W 1890 roku zarejestrowano 15 związków mieszanych na 21 zawartych, w 1891 – 7 na 14, w 1892 – 10 na 21, w 1893 – 6 na 17, w 1894 – 15 na 26, w 1895 – 12 na 20, w 1896 – 7 na 19, w 1897 – 8 na 12, w 1898 – 4 na 11, w 1899 – 7 na 14, w 1900 – 7 na 14 (zawarto 15 małżeństw, lecz w 1 przypadku nie zaznaczono wyznania kobiety), w 1901 – 6 na 12, w 1902 – 8 na 16, w 1903 – 6 na 14, w 1904 – 10 na 16, w 1905 – 11 na 21, w 1906 – 5 na 12, w 1908 – 10 na 17, w 1909 – 13 na 19, 1910 – 17 na 27, w 1911 – 11 na 22, w 1912 – 13 na 31, w 1913 – 12 na 29. W większości przypadków to mężczyźni byli wyznawcami prawosławia, kobiety zaś były katoliczkami lub ewangeliczkami. Czasami zdarzało się, że to kobiety wyznawały wschodnie chrześcijaństwo, zaś ich narzeczeni byli innowiercami. Tak mieszkaniec powiatu kaliskiego szlachcic Leopold Bujakiewicz wyznania katolickiego ożenił się z mieszczanką m. Kalisza Anna Lefebur, mieszczanka m. Kalisza Nadieżda Werner poślubiła ewangelika – mieszczanina osady Wieruszów Franciszka Buchelta, z kolei Józef Fidelak, ewangelik z powiatu kaliskiego, poślubił prawosławną Marię Kruszatinę³⁶. Małżeństwa mieszane były częste wśród niższych warstw społecznych. Władze patrzyły nieprzychylnym okiem na związki oficerów i wyższych urzędników państwowych z katoliczkami. Podobnej reakcji nie wzbudzały związki pomiędzy prawosławnymi oraz ewangelikami³⁷.

Przeanalizowane przez nas małżeństwa prawosławne pozwalają wysnuć wniosek, że osoby tego wyznania zawierały związki endogamiczne, tj. w obrębie własnej grupy społecznej. Brak prawosławnych panien na wydaniu, spowodowany tym, że do Królestwa Polskiego z Cesarstwa przyjeżdżali nieżonaci mężczyźni znajdujący na służbie państwowej, zmusił mężczyzn do poszukiwania narzeczonych wśród innowierczyń – katoliczek i ewangeliczek. Spowodowało to duży odsetek małżeństw mieszanych, zwłaszcza wśród niższych warstw społecznych. Przebadanie związków małżeńskich ukazuje strukturę prawosławnej mniejszości oraz ważniejsze grupy zawodowe, z których składała się ta społeczność. Charakterystyczną cechą zawartych w Kaliszu małżeństw – ze względu na bliskość granicy z Cesarstwem Niemieckim – byli partnerzy-obywatele Prus oraz innych państw niemieckich. Z kolei wzrost liczby ślubów świadczył o zwiększającej się liczbie osób wyznania wschodniego.

³⁵ O6 Nr 9/1914 z 18.07.1914 r.

³⁶ O6 Nr 16/1894 z 31.08.1894 r., O6 Nr 2/1897 z 08.02.1897 r., O6 Nr6/1903, 02.02.1903, O6 Nr 4/1905, O6 Nr 07.02.1905

³⁷ Choć rosyjskie ustawodawstwo nie zabraniało wstępowania w związki małżeńskie z katolikami, po 2 powstaniach osoby tego wyznania były postrzegane jako niełojalni obywatele. Skoro katolicy wniecali powstania, to nie byli oni godni zaufania. Urzędnicy państwowi musieli uzyskać zezwolenie na ślub ze strony swojego zwierzchnika. Gdy pewien pracujący w Królestwie czynownik zwrócił się do gubernatora z prośbą o udzielenie zgody na związek małżeński z katoliczką, ten krzyknął: *Proszę nie przychodzić tutaj w sprawie małżeństw z Polkami! Moje „nie” oznacza „nie”!* – K. Vladimirov, *The World of Provincial Bureaucracy...*, s. 108.

MAŁŻEŃSTWA PRAWOSŁAWNE ZAWARTE W KALISKIM SOBORZE POD WEZWANIEM ŚWĘTYCH PIOTRA I PAWŁA W LATACH 1890-1914

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie (1867-1914), prawosławie, Kalisz, cerkiew św. św. Piotra i Pawła w Kaliszu, małżeństwa prawosławne

W ciągu kilkudziesięciu lat Kalisz był dużym ośrodkiem prawosławia w Królestwie Polskim i stolicą guberni. W mieście znajdował się Sobór św. św. Piotra i Pawła, do którego uczęszczali mieszkańcy Kalisza, powiatu kaliskiego oraz innych. Zawierali tam małżeństwa, zbadanie których dostarczy wiadomości na temat samych związków oraz informacji o strukturze prawosławnej społeczności Kalisza i guberni kaliskiej. Jest to ważne zagadnienie ze względu na fakt, że dotychczas nie badano struktury i składu prawosławnej mniejszości Kalisza.

ORTHODOX MARRIAGES CONCLUDED IN KALISH SANT'S PETER AND PAUL CATHEDRAL FROM 1890 TO 1914

Keywords: Kingdom of Poland (1867-1914), Orthodoxy, Kalisz, Church of st. Peter and Paul in Kalisz, Orthodox marriages

For several decades Kalisz was a large center of Orthodoxy in the Kingdom of Poland and the capital of the province. In the city there was the Cathedral of st. st. Piotr and Paul whose parishioners included inhabitants of Kalisz, Kalisz powiat and other neighboring poviats. Orthodox inhabitants concluded marriages there. Examination of marriage unions will provide information about marriages themselves and the structure of the Orthodox community of Kalisz and Kalisz governorate. This is an important issue due to the fact that the structure and composition of the Kalisz Orthodox minority have not been examined so far.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Państwowe w Łodzi

Kancelaria Gubernatora Kaliskiego

Rząd Gubernialny Kaliski

Archiwum Parafii pw. Aleksandra Newskiego w Łodzi

Wykaz Kleru Djecezji Warszawsko-Chełmskiej cerkwi Św. Aleksandra Newskiego miasta Łodzi dekanatu Warszawskiego powiatu Łódzkiego województwa Łódzkiego sporządzony w 1928 roku

Обыск брачный

Prasa:

„Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” – 1877

„Варшавский Епархиальный Листок” – 1906

„Przegląd Prawosławny” – 2014

„Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” – 2004

Opracowania:

Bandurka M. (1976), *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kaliskiego oraz powiatów sąsiedzkich*, „Rocznik Kaliski”, t. IX

Barańska I. (2002), *Architektura Kalisza w dobie Królestwa Kongresowego*, Kalisz

- Bzura D. (2009), *Małżeństwa osób wyznania prawosławnego z osobami innych wyznań w świetle akt cerkwi łomżyńskich z lat 1852-1915* [w:] *Rosjanie na północno-wschodnim Mazowszu w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku: studia i materiały*, red. M. Gnatowski, Łomża
- Chimiak Ł. (1999), *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Warszawa
- Chimiak Ł. (2015), *Gubernator kaliski Michaił Daragan. Dzieje rosyjskiego urzędnika na zachodnich rubieżach Imperium Romanowych* [w:] *Między irredentą a kolaboracją: ugoda, lojalizm i legalizm. „Dusza urzędnika” – ludzie i ich kariery*, red. A. Szymt, Olsztyn
- Cynalewska-Kuczma P. (2004), *Architektura cerkiewna Królestwa Polskiego narzędziem integracji z Imperium Rosyjskim*, Poznań
- Drozdowska B. (2002), *Życie rodzinne i towarzyskie Rosjan w Królestwie Polskim w latach 1864-1894* [w:] *Unifikacja za wszelką cenę. Sprawy polskie w polityce rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. A. Szwarz i P. Wieczorkiewicz, Warszawa
- Górak A. (2016), *Potomkowie starszyny kozackiej wśród gubernatorów i wicegubernatorów guberni Królestwa Polskiego. Drogi awansu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 143”, z. 2
- Górak A., Latawiec K. (2013), *Gubernatorowie i wicegubernatorowie w Królestwie Polskim po 1867 roku* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, Tom V, część II, red. A. Górak, A. Gaca, Z. Nawojski i K. Latawiec, Włocławek
- Górak A., Latawiec K., Kozłowski J. (2015), *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867-1918)*, Lublin
- Halak M. (2013), *Recepcja stylu bizantyjsko-ruskiego w Kaliszu na przykładach Cerkwi św. Jerzego oraz Banku Państwa. Kreowanie nowego wizerunku miasta po 1864 roku* [w:] *Dziedzictwo kulturowe miasta Kalisza i regionu południowej Wielkopolski*. T. 3, red. S. Kowalska, Poznań-Kalisz
- Jańczak J. (1977), *Stosunki ludnościowe* [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Kalisz
- Kaszyński M. (2016), *Rybnikowowie – wielkopolskie dzieje rodziny*, „Polonia Maior Orientalis”, T. III
- Kijas A. (2006), *Rosjanie w Kaliszu i guberni kaliskiej na przełomie XIX XX wieku (do 1914 roku)* [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, red. K. Walczak, E. Andrysiak, Kalisz
- Kozłowski J. (1988), *Realizacja reformy administracyjnej w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny”, nr 2
- Kozłowski J. (2000), *Straż ziemska w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny”, t. 91
- Kulik M. (2019), *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*, Warszawa
- Kunikowska A. (2017), *The Orthodox Churches (the Old and the New) of the Holy Apostles Peter and Paul in Kalisz*, „Ikonotheke”, nr 27
- Latawiec K. (2012), *Rodzina i życie rodzinne Rosjan w Królestwie Polskim między powstaniem styczniowym a I wojną światową*, „Przegląd Historyczny”, t. CIII, z. 4
- Latawiec K. (2014), *Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851-1914*, Lublin
- Malte R. (2016), *Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i cesarstwo rosyjskie 1864-1915*, Warszawa
- Małyszko S. (2003), *Zabytkowe cmentarze przy rogatce w Kaliszu*, Kalisz

- Mikołajczyk M. (2014), *Dmitro Szymanowski – Grek z urodzenia, Kaliszanie z wyboru*, „Polonia Maior Orientalis”, T. I
- Mikołajczyk M. (2017), *Greckie cerkwie w Kaliszu*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 17
- Mikołajczyk M. (2018), *Grecka wspólnota w Kaliszu*, Kalisz
- Płachciński K. (2016), *Koniński fragment dziejów 13 (5) Kargopolskiego Pułku Dragonów*. „Polonia Maior Orientalis”, T. 3, s. 13-23
- Płócienniczak D. (2011), *Budynki cerkiewne Kalisza w XIX i XX wiekach*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 12
- Przygodzki S. (2010), *Mniejszości religijne i narodowe w Kaliszu w XIX w.* [w:] *Kalisz 18,5. Wybrane problemy z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej, Kalisz, 19 października 2010*, red. D. Wańka i T. Krokos, Kalisz
- Raszewska J. (1969), *Rozwój zaludnienia miasta Kalisza w latach 1793-1939*, „Rocznik Kaliski”, T. II
- Smorodinow W. (2003), *Moja służba w Warszawskim Okręgu Naukowym i zdarzenia ze szkolnego życia: wspomnienia pedagoga*. Kielce
- Smyk G. (1999), *Likwidacja odrębności administracyjnych Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym*, „Zamojskie Studia i Materiały”, z. 2
- Smyk G. (2009), *Zasady funkcjonowania rosyjskiego modelu biurokratycznego w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 6, cz. 2
- Smyk G. (2011), *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864-1915*, Lublin
- Sobolewski P. (2017), *Sekrety Kalisza*, Łódź
- Tomaszewicz A. (2010), *Dobroczynność w guberni kaliskiej 1864-1914*, Łódź,
- Vladimirov K. (2004), *The World of Provincial Bureaucracy in late 19th and 20th Century in Russian Poland*, New York
- Wadowska J. (1977), *Szkolnictwo i oświata w Kaliszu(okres 1864-1914)* [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Kalisz
- Wańka D. (2002), *Świat kaliskiej książki pod zaborem rosyjskim (1815-1914)*, Kalisz
- Wiernicka V. (2015), *Rosjanie w Polsce*, Warszawa
- Winiarski B. (1923), *Ustrój polityczny ziem polskich w XIX w.*, Poznań
- Wysocki P. (2020), *Rosjanie w miastach guberni warszawskiej w latach 1864-1915*, Białystok
- Zdrada J. (2005), *Historia Polski, 1795-1914*, Warszawa
- Zubowski P. (2014), *Cerkwie prawosławne Łodzi i regionu łódzkiego w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939)*, Białystok
- Долбилов М. (2007), *Политика русского дела в Западных губерниях в 1863-1868 гг.* [w :] *Западные окраины Российской империи*, red. М. Долбилов і А. Миллер, Москва
- Цитович Г. А. (1913), *Храмы армии и флота*. Пятигорск,